

УДК 378.4.011.3.015.31

НАТАЛІЯ САС

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ВИКЛАДАЧА ВНЗ

Автор обґрунтовує актуальність дослідження проблеми професійної рефлексії викладача ВНЗ; розкриває її сутність через здатність «вийти» за межі актуальної діяльничної ситуації; визначає поняття, характеризує методологічну і процесуальну складові; ретроспективний, ситуативний, випереджаючий види рефлексії; особистісну, діадну та групову форми рефлексії; зосереджує увагу на особливостях професійної рефлексії у навчальному процесі; підкреслює важливість контрольної функції рефлексії; визначає перспективи дослідження означеної проблеми.

***Ключові слова:** професійна рефлексія викладача ВНЗ; складові, види, форми, функції професійної рефлексії викладача ВНЗ; особливості професійної рефлексії у навчальному процесі.*

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Інтеграція у змісті освіти понять, способів людської діяльності, інноваційного потенціалу, досвіду прояву особистісної позиції, здійснюється в процесі набуття викладачем ВНЗ власного досвіду, який, у свою чергу, повинен стати предметом рефлексії, дослідження, оцінки. Таким чином, зростає актуальність дослідження рефлексивних процесів викладача ВНЗ, що дозволяють усвідомити власні способи мислення, неефективність їх застосування, провести аналіз і перетворення підстав власних дій, що дозволяє побачити віддалену перспективу своєї діяльності, виробити ефективні стратегії її реалізації.

Аналіз досліджень та публікацій. Поняття рефлексії, її соціально-психологічні основи, механізми, філософське обґрунтування сутності здійснено у роботах В. Колеватова, А.Огурцова, А. Хуторського, Г. Щедровицького, та інших авторів.

Рефлексію як механізм саморозвитку людини, професійний ресурс, умову становлення професійності намагалися дослідити Г. Андреева, К. Вазина, У.Джаксиликова, С. Дружилов.

Проблеми діагностики рефлексії розкривають О. Анісімов, В. Козлов, Д. Крамб, А.Лазукін, Н.Калін, Г. Мануйлов Л. Махолік, М. Фетіскін.

Можливості розвитку рефлексії різних груп клієнтів досліджували Н.Деньга, О.Ноженкіна, Н.Сас та інші науковці та практики.

Аналіз досліджень дозволив зробити висновок про те, що професійна рефлексія викладача ВНЗ залишається недостатньо розробленою, відсутня єдина методологія розуміння професійної рефлексії викладача ВНЗ.

Формулювання цілей статті. Метою статті, зважаючи на недостатню розробленість, є контент професійної рефлексії викладача ВНЗ (поняття, сутність, структура, види форми та особливості професійної рефлексії викладача ВНЗ).

Виклад основного матеріалу. Серед багатьох визначень рефлексії, з точки зору дослідження професійної рефлексії працівників закладів освіти (у тому числі й викладачів вищих навчальних закладів) класичним вважається визначення А. Хуторського, згідно з яким рефлексія – мислєдіяльність, чуттєве переживання – процес усвідомлення суб'єктом освіти своєї діяльності [12].

Г. Андреева [1], С. Дружилов [6], Н. Сас [10], О. Советова [11] наголошують, що постійна соціальна мінливість із необхідністю формує суб'єкта, який легко змінює ролі

й відповідні їм ідентичності, тому здатність до легкої зміни ідентифікаційних структур стає вже не патологією, а чинником норми. В оцінюванні людини епохи постмодерну, що вибудовує свій «відкритий проект ідентичності», варіює лише елемент особистої креативності: чи то вона створює цей проект, так би мовити, «за образом і подобою» суперечливого буття, чи зазначені особливості повсякденності змушують її шукати й / або продукувати нові змісти, що стають основою ідентичності. Механізмом таких перетворень (у тому числі й у професійній діяльності викладача ВНЗ є професійна рефлексія).

Завдяки рефлексії у людини може змінюватися ставлення до минулого досвіду [9].

Рефлексія служить знаряддям критики наявного знання, завдяки чому знання і досвід стають динамічними, здатними до розвитку і виступають способами стимулювання виробництва знань і досвіду [7].

Рефлексія є зв'язком між досвідом людини і різними ситуаціями, які є предметом освоєння. Рефлексія актуалізується у вигляді різних фіксацій, зокрема: розуміння, проблематизації, коригування діяльності, розгортання винахідницької та раціоналізаторської мислєдїї [14].

«Рефлексія – здатність людини усвідомлювати власну діяльність, бачити в нїй успіхи, помилки, виправляти їх і таким чином виробляти культурні цінності, визначати своє місце в світі, знати свої можливості» [3, 4].

Відповідно до поглядів П.Щедровицького, перспективна (випереджаюча) рефлексія дозволяє уявити можливий хїд і його наслідки, але не просто можливі наслідки, а наслідки з точки зору мети. Стосовно до професійного розвитку це означає можливість суб'єкта усвідомлено підїйти до вибору розвиваючих дїй. У практиці часто людина не вибирає навчання, а погоджується на запропоноване роботодавцем. При цьому вона може розумїти, що це навчання їй дасть, передбачати результат. Однак наявність активної позиції при виборї розвиваючих дїй дозволяє максимально усвідомити користь конкретного навчального заходу для професійного зростання, що підвищує готовність до навчання і відкритість отримання нового досвіду.

Теоретичний аналіз змісту понять рефлексії К. Вазиної, В. Колеватова, А. Огурцова, П.Щедровицького дали змогу виокремити такі види рефлексії, як ретроспективній, ситуативній, випереджаючий. Стосовно професійного розвитку викладача ВНЗ це означає, що рефлексія викладачем ВНЗ власного професійного розвитку виступає в ретроспективному видї як розгляд вже пройденого шляху, в ситуативному – розуміння свого справжнього становища, а також у випереджаючому – розгляд можливостей подальшого професійного розвитку. Проте, нам їмпонує трактування рефлексії як здатності «вийти» за межї актуальної діяльнїсної ситуації.

Поняття «рефлексія» включає методологічну (категорія свідомості) і методичну (процедури самоспостереження і саморегуляції) складові.

Методологічну складову педагогічної (професійної) рефлексії викладача ВНЗ ми розглядаємо виходячи з уявлень про те, що: домінантою педагогічної рефлексії є розвиток і саморозвиток; механїзм педагогічної рефлексії водночас є умовою для розвитку і саморозвитку як студента, так і викладача.

Сутність розвитку в педагогічному процесї ми розумїємо як послїдовнї змїни якїсних характеристик його учасникїв: змїну (за висхідною), динаміку стану діяльності, мотивїв діяльності, емоцій і почуттів, знань, умїнь, якостей особистості і т. їн.

Проводячи рефлексію своєї діяльності, людина усвідомлює: «Що ж я / ми робимо насправдї?», намагається виявити труднощі і знайти шляхи їх подолання.

Професійна рефлексія викладача ВНЗ обумовлена навчальним процесом, що у свою чергу, визначає її особливість.

К. Фопель розрізняє такі види рефлексії у навчальному процесї: рефлексія стосовно зворотного зв'язку, отриманого від інших людей; рефлексія в кїнці будь-якої групової дїї; рефлексія без сторонньої допомоги, рефлексія власного розвитку.

Зокрема, в ходї навчального процесу постїйно виникають ситуації, коли

обговорюється поведінка будь-кого з учасників. Той, чиї дії коментуються колегами або однокурсниками, може поміркувати про те, що викликало саме такий зворотний зв'язок, а також доповнити або поглибити розуміння власних дій. Це приклад рефлексії по відношенню до зворотного зв'язку, отриманого від інших людей.

Під час підведення підсумків після закінчення групових справ, будь-якої групової дії учасники можуть проаналізувати, чого вдалося досягти, у чому переваги або обмеження даної справи, що потрібно врахувати на майбутнє – приклад рефлексії в кінці будь-якої групової дії.

Обидві форми рефлексії надають кожному можливість порівняти свою поведінку і свій образ думок з поведінкою і способом думок інших. Учасники зможуть вирішити для себе, що можна винести з такого порівняння. При цьому завжди існують характерні відповіді: «Я задоволений своїми діями ... У цій області я хотів би вивчити ... Наступного разу я хотів би ...».

Іноді буває корисно, щоб кожен подумав про свій професійний, навчальний досвід і зробив висновки, не обговорюючи нічого з іншими. Це може відбуватися по-різному. Наприклад, загальне мовчання протягом кількох хвилин надає можливість для особистого аналізу. Інший варіант – записати власні міркування. Під час «рефлексії без сторонньої допомоги» її суб'єкт подумки або письмово дає відповідь на запитання: що я зрозумів ..., що я не зрозумів ..., що я хотів би змінити ...

Рефлексія власного розвитку відбувається коли учасники навчального процесу намагаються зіставити свою поведінку в навчальній ситуації і свій особистісний розвиток. Вони розмірковують про те, що думали, відчували або робили в певній ситуації, наскільки вони дотримувалися старих способів реагування, як часто з'являлося щось нове [13].

Особливість професійної рефлексії викладача ВНЗ проявляється й у тому, що викладач ВНЗ, організовуючи діяльність студентів, прагне дивитися на себе і свої дії немов би очима своїх вихованців, враховувати їхню точку зору, погляди, уявляти їх внутрішній світ, намагається «відчути» вихованця, зрозуміти його емоційний стан. Прогнозуючи взаємодію, викладач ВНЗ оцінює себе як учасника цієї взаємодії, учасника діалогу. При цьому саме викладач ВНЗ створює умови для виникнення міжсуб'єктних стосунків учасників педагогічного процесу. У процесі педагогічної рефлексії викладач ВНЗ ідентифікує себе з актуальною педагогічною ситуацією, з тим чи іншим змістом педагогічної взаємодії, з вихованцем, зі своїми колегами, з різними моделями педагогічної діяльності, різними педагогічними технологіями і т.ін.

Педагогічна рефлексія викладача ВНЗ передбачає «взаємовідтворення», взаємооцінку учасників педагогічного процесу, «проникнення» викладача ВНЗ у внутрішній світ студента, виявлення його стану розвитку.

Професійна рефлексія викладача ВНЗ стосується не тільки особистісних особливостей, емоційних реакцій але й когнітивних (пов'язаних з пізнанням) уявлень.

Наприклад, у навчальному процесі має місце згортання і розширення знання. Тематичний підбір матеріалу, необхідних понять, – їх відбір здійснюється за принципом необхідності та достатності.

Іншими словами, лекційна частина курсу – це рефлексія викладача щодо рівня його знань з даної дисципліни. Саме тут здійснюється згортання універсуму знань для трансляції його студентам як певної цілісності.

Безумовно, багато з накопиченого наукою залишається при цьому «за бортом». Далі сприйняте і засвоєне студентами знання розширюється, доповнюючись новими даними з книг, фактами, здобутими шляхом самостійної практичної або дослідницької діяльності. У певний момент виникає потреба в рефлексії, тобто, здійснюється узагальнення і згортання знання для переходу на наступний рівень.

У цьому сенсі підсумковий контроль (іспит або залік) після закінчення курсу виконує, а точніше – повинен виконувати – рефлексивну функцію. Адже саме з його допомогою студент отримує цілісну картину того, що можна позначити в термінах

рефлексії: «я знаю, що я знаю» і «я знаю, чого я не знаю». Для викладача підсумковий контроль теж «дзеркало», в якому він може побачити, чого вдалося навчити, що добре і що погано в його програмі.

Контрольна функція рефлексії – це той важливий механізм, завдяки якому здійснюється будь-який розвиток: системи власних знань, мислення, діяльності, особистості або її відносин зі світом.

Слід виокремити такі види контролю професійної рефлексії, як контроль на основі зіставлення отриманих результатів із заданими зразками; контроль на підставі передбачуваних результатів дій, виконаних подумки; контроль на ґрунті аналізу готових результатів фактично виконаних дій. Усі вони однаковою мірою реалізовані як у навчанні, так і в професійній діяльності викладача ВНЗ.

Особливої уваги вимагає контроль на основі вже отриманих результатів. Для ефективного проведення цього виду контролю кожен фахівець повинен бути готовим до ефективної професійної рефлексії, яка допомагає розумно й об'єктивно аналізувати свої судження, вчинки та діяльність із погляду їхньої відповідності задуму й умовам. Освоєння правил діяльності, перетворення творчих її компонентів в певні правила – все це пов'язано з механізмом рефлексії.

Виокремлюють особистісну рефлексію (дослідженням суб'єктом самого себе, результатом якого є переосмислення людиною себе і своїх відношень зі світом), взаєморефлексію (процес подвоєного, дзеркального взаємовідтворення суб'єктами один одного, змістом якого виступає відтворення особливостей один одного) та групу рефлексію.

В умовах швидкої зміни навколишнього середовища, невизначеності, підвищеної ризикованості особистісна професійна рефлексія викладача ВНЗ виступає механізмом формування нових моделей професійної поведінки, конструювання професійної системи цінностей та ідентифікаційних структур.

Рефлексивний компонент професійної діяльності викладача ВНЗ маркує вміння аналізувати рівень власних знань, умінь, навичок; виокремлювати переваги і недоліки (стосовно колег та попереднього досвіду), оцінювати свій професійний досвід, формулювати отримані результати. У цьому разі особистісна рефлексія викладача ВНЗ є не тільки підсумком зробленого, а й стартовою ланкою і стимулом до нової освітньої діяльності, формулювання нових цілей.

Особистісна професійна рефлексія допомагає викладачам ВНЗ скласти «баланс» власних сильних і слабких сторін, окреслити мету подальшої роботи, скорегувати свій професійний розвиток, розробити програму саморозвитку та ін.

Акцентуючи увагу на тому, що педагогічний процес передбачає обмін діяльностями педагога і учнів, У.Джаксилікова виокремлює такі компоненти взаємо рефлексії у педагогічному процесі, як: рефлексія педагогом діяльності учня; рефлексія педагогом своєї діяльності; рефлексія педагогом педагогічної взаємодії; рефлексія учнями своєї діяльності; рефлексія учнями діяльності педагога; рефлексія учнем актуальної педагогічної взаємодії[5].

Г. Андреева відзначає, що для більш глибокого розуміння рефлексії, її необхідно розглядати не на діаді, а на більш складних організованих реальних соціальних групах, об'єднаних значущою спільною діяльністю (до якої ми й відносимо професійну рефлексію викладача ВНЗ). Висновки У.Джаксилікової та Г. Андреевої, на наш погляд, стосуються і професійної рефлексії викладача ВНЗ.

Висновки та перспективи дослідження. Питання професійної рефлексії викладача ВНЗ носить багатовимірний та різноплановий характер і є достатньо актуальним для окремого дослідження. Теоретичний аналіз, синтез та узагальнення власного педагогічного досвіду дозволяють розглядати сутність професійної рефлексії викладача ВНЗ як здатність «вийти» за межі актуальної діяльнісної ситуації. У результаті дослідження було виявлено такі характерологічні ознаки професійної рефлексії викладача ВНЗ як методологічна і процесуальна складові; ретроспективний,

ситуативний, випереджаючий види; особистісна, діадна та групова форми та ін.

Особливе місце в професійній рефлексії викладача ВНЗ посідає готовність викладача ВНЗ до організації змісту навчального матеріалу і способів його подачі студентам. Рефлексивне забезпечення функціональної ролі викладача ВНЗ полягає в здатності чітко усвідомлювати свою позицію посередника, тобто не просто транслювати свої знання студенту, а забезпечувати умови, що полегшують студенту процес пізнання того, що знає сам викладач.

Перспективним, на наш погляд є дослідження можливостей та умов розвитку професійної рефлексії викладача ВНЗ.

Список використаних джерел

1. Андреева Г. Социальная психология сегодня: поиски и размышления / Г. Андреева. – М.: Издательство: МПСИ, 2009. – 160 с.
2. Бондарцов В.Г. Аутопсихологические технологии развития личностно-профессионального потенциала руководителя : диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.13 / Бондарцов Валентин Геннадьевич; [Место защиты: Рос. акад. нар. хоз-ва и гос. службы при Президенте РФ].– Москва, 2013.– 148 с.
3. Вазина К.Я. Модель саморазвития человека / К.Я. Вазина – Н.Новгород: изд-во ВИПИ, 1994. – 268 с.
4. Деньга Н.М. Характеристика педагогічних умов розвитку професійної рефлексії педагога / Н.М. Деньга // FOLIA COMENIANA: вісник Польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я.А.Коменського / гол.ред. Муковіз О.П.. – Умань : ФОП Жовтий, 2016. – С.82-88.
5. Джаксылыкова У. С. Роль рефлексии в профессиональном развитии учителя/ У.С.Джаксылыкова. – Электронный ресурс. Режим доступа: <http://zkoipk.kz/2015smart1/1282-conf.html>
6. Дружилов С.А. Индивидуальный ресурс профессионального развития как необходимое условие становления профессионализма человека / С.А. Дружилов // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2010. – № 5 – С.145-148.
7. Колеватов В. А. Рефлексивные механизмы переработки информации в системах социального управления / В. А. Колеватов // Социология информационных процессов. – Новосибирск: Веди, 2005. – С. 252-265]
8. Щедровицкий Г.П. Рефлексия в деятельности/ Г.П. Щедровицкий // Вопросы методологии, 1994 – № 3-4.– С. 4-21.
9. Огурцов А.П. Рефлексия / А.П. Огурцов // Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. – Том III.– М.: Мысль, 2001 – с. 445
10. Сас Н.М. Тенденції професійної підготовки майбутніх керівників навчальних закладів до інноваційного управління (теоретико-методологічний аспект): дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук: спеціальність 13.00.04 – «Теорія та методика професійної освіти» /Н.М.Сас, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.– 2015.– 558с.
11. Советова О.С. Социальная психология инноваций (основания, исследования, проблемы) : дисс. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» /Советова О.С.; Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб., 1998. – 315 с.
12. Хуторской А. В. Современная дидактика : учеб. для вузов / А. В. Хуторской. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с.

13. Фопель К. Эффективный воркшоп. Динамическое обучение/ К. Фопель.– М.: «Генезис», 2003 г.– с. 52-53.
14. Щедровицкий Г. П. Рефлексия и её проблемы/ Г.П.Щедровицкий // Рефлексивные процессы и управление.– 2004.– № 2, Т.4.– С. 72-77.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2016 р.

SAS N.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г.Короленко, Украина

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕФЛЕКСИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВУЗА

В статье автор обосновывает актуальность исследования проблемы профессиональной рефлексии преподавателя вуза; раскрывает ее сущность через способность «выйти» за пределы актуальной деятельностной ситуации; определяет понятие, характеризующее методологическую и процессуальную составляющие; ретроспективный, ситуативный, опережающий виды рефлексии; личностную, диадную и групповую формы рефлексии; сосредоточивает внимание на особенностях профессиональной рефлексии в учебном процессе; подчеркивает важность контрольной функции рефлексии; определяет перспективы исследования этой проблемы.

***Ключевые слова:** профессиональная рефлексия преподавателя вуза; составляющие, виды, формы, функции профессиональной рефлексии преподавателя вуза; особенности профессиональной рефлексии в учебном процессе.*

SAS N.

Poltava State Pedagogical University named after V.G. Korolenko, Ukraine

THE DESCRIPTION OF PROFESSIONAL REFLECTION OF UNIVERSITY LECTURER

The author justifies the relevance of the research of university lecturer's professional reflection problem; reveals its character through the ability to "go outside" the actual activity situation. On the basis of ideas that the mechanism of pedagogical reflection of university lecturer is at the same time the condition for the development and self-development for a student and a teacher, the article defines the meaning; characterizes methodological and methodical components. Having used the results of theoretical analysis, the author allocates retrospective, situational, anticipatory kinds of reflection. In the author's opinion the speciality of professional reflection of university lecturer depends on learning process that determines its personal, dyadic and group forms. According to the author's conclusion the speciality of professional reflection of university lecturer concerns not only personal peculiarities, emotional responses but cognitive ideas (related to knowledge). The author highlights the importance of the control function of reflection, particularly such kinds of control as control based on matching the results with the samples; control on the basis of expected results of the mentally made activities. As prospects of the research of the given problem the author identifies research prospects and the conditions for the development of professional reflection of university lecturer.

***Key words:** university lecturer's professional reflection; components, kinds, forms, functions of the university lecturer's professional reflection; the peculiarities of professional reflection in the learning process.*